

és veszedelem, mely a kéziratot olykor a pusztulással fenyegette, s melyeket a szerző megkapóan szép és bölcs előszavában ecsetel, már a múlté. A mű, melynek kezdetei öt évtized távolából fakadnak, készen áll, s hazai finnugor nyelvtudományunk fejlődésének fontos tényezőjévé és eszközévé vált.

Hajdú Péter

FITZ JÓZSEF: A MAGYAR NYOMDÁSZAT, KÖNYVKIADÁS ÉS KÖNYV-
KERESKEDELEM TÖRTÉNETE. I. A MOHÁCSI VÉSZ ELŐTT

Bp. 1959, Akadémiai Kiadó, 258 l.

E remek kiállítású mű Fitz József vállalkozásának első része. A három kötetre tervezett teljes munka is azonban csak 1800-ig követné nyomdászatunk történetét, tehát az utolsó másfél század változatos technikájú és leggazdagabb gépi könyvtermelését már nem ölelné fel. Amennyire sajnálatos, hogy Fitz műve a magyar nyomdászat történetének nem teljes rajzát adja majd, épp annyira érthető is ez, minthogy az utolsó másfél évszázadra vonatkozó előtanulmányok és részletkutatások fogyatékos volta a szintézist még alig teszi lehetővé. Pedig a teljes áttekintésre mind a történeti szaktudományok (könyvtörténet, irodalomtörténet, művészettörténet stb.), mind pedig a felsőfokú oktatás szempontjából nagy szükség volna. Hiszen amint Fitz is megemlíti, a magyar nyomdászat egészéről, általános fejlődéséről nincs egyetlen tudományos értékű rendszerezés sem. BALLAGI ALADÁR nyolcvanegy évvel ezelőtt megjelent magyar nyomdásztörténete még adatanyagát tekintve is réges-régen elavult, az utána következő összefoglalások (AIGNER, FIRTINGER, KRASZNAY, STEINHOFER, NOVÁK, KERTÉSZ, TEVAN) viszont nem tudományos igényű munkák. Nyolcvan év alatt azonban igen szép számmal készültek, különösen a korai századokra vonatkozó tudományos részlettanulmányok és monográfiák. Ezek eredményeinek összegezése, egységes képbe foglalása valóban időszerű feladat, amelyhez Fitz József sok évtizedes kutatómunkája, széleskörű tudása és tapasztalata, s gazdag anyagismerete alapján a legfelkészültebben fogott hozzá. Könyvében összegyűjtött tartalmi, tárgyi adat-anyag művének legértékállóbb része.

Munkájának első kötete feltűnően hosszú — több mint ötven lapra terjedő — *bevezetéssel* kezdődik. Azt hihetnők, hogy ebben a nyomdászat külföldi előzményeit tárja elénk. De kiderül, hogy még sem, mert erre utóbb még külön harminc lapot szentel, úgy hogy a magyar nyomdásztörténet csak a 87. lapon kezdődik. A bevezetés viszont kissé terjedelmes fejtegetéseket tartalmaz a nyomdászat jelentőségéről, s némileg tanáros modorban kioktatja az olvasót a nyomdásztörténet forrásairól és módszeréről, a könyvtörténet korszakairól s irodalmáról. Módszere azonban helyenként meg-hökkentő, a „forrásoknak” pl. eltűlözva a hibáit és hiányosságait emeli ki, mintha bizony a bibliográfiáknak az volna a legfőbb jellegzetessége, hogy téves adatokat tartalmazzanak, s a könyvek címlapján minduntalan hamis megjelenési helynevekkel és évszámokkal akarnák a kiadók és nyomdászok megtéveszteni a gyanútlan kutatót. Majd a módszertani utasítások között ilyeneket olvashatunk: „Munkamódszerünk a cédulázás... Összegyűjtött céduláinkat időnként, pl. minden vasárnap rendezzük... (17. l.).

Ebből az elvi részből tudjuk meg azt is, hogy a nyomdászattörténet a könyvtörténet része s ama hat kérdést vizsgálja: hol, mikor, ki, mit, hogyan és milyen eszközökkel nyomtatott. Valamennyi kérdés valóban lényeges, de ha csak ezekre kell a nyomdászattörténetnek felelnie, aligha juthat túl a deskriptív jellegén, az egyes nyomdászok és azok nyomdatermékeinek, valamint nyomdaeszközeiknek és eljárásaiknak térben és időben egymást követő pusztá felsorolásán. A nyomdászattörténet feladatkörének ilyen szűk értelmezése arra kényszeríti Fitz Józsefet, hogy magyarázatként könyve végéhez is egy nem-történeti fejezetet csatoljon „A gyakorlat” címen, amelyben arra az eredményre jut, hogy a nyomdászattörténetet „nem önmagáért műveljük, mert nem önálló stúdium, nem állapít meg olyan okokat és következményeket, amelyek ismerete tárgyának továbbfejlesztéséhez, pl. a könyvkészítéshez nélkülözhetetlen. Csak segédtudomány, mely a más területek kutatóinak — főleg a művelődéstörténet, irodalomtörténet és tudománytörténet tudósainak a munkáját elősegíti.” (225. l.)

Fitznek a nyomdászattörténetről vallott felfogása egyáltalán nem jelent haladást BALLAGINAK nyolcvan évvel ezelőtti nézeteihez viszonyítva. Ballagi a nyomdászattörténetet legalább a művelődéstörténet egy részének tekintette, azt azonban már nem állította, hogy csupán egy porszem művelődéstörténetünk nagy épületében, amint ezt Fitz elhithetni szeretné. Ballagi ugyanis nem a nyomdászattörténetet mint tudományt, hanem a saját munkáját nevezte szerénykedve „egy porszem”-nek „művelődéstörténetünk épületéhez”, ez pedig, úgy vélem, lényegbevágó különbség. Fitz egyszerűen „segédtudomány”-nak minősíti a nyomdászattörténetet. Ez igaz ugyan, amennyiben minden tudomány valóban segédtudománya minden más tudománynak, de nem abban az aláértékelő jelentésben, ahogyan azt Fitz értelmezi. Nézetünk szerint Fitz éppen azt tagadja, ami a nyomdászattörténetnek, ha valóban tudományként művelik, a legsajátabb lényege. A könyvtörténet (illetőleg annak része a nyomdászattörténet) ugyanis mint a történeti tudományok egyik ága épp oly önálló stúdium, mint a társadalomtudományok körébe tartozó bármely más történeti diszciplína. Benne épp úgy érvényesülnek a társadalomtudományi alapelvek és módszerek, mint a többi történeti stúdiumokban, tehát amazokhoz hasonló módon „okokat és következményeket”, illetőleg törvényszerűségeket állapít meg, még pedig abból a célból, hogy a fejlődés eredményeinek megismertetésével vizsgálata tárgyát tudatosan továbbfejlessze. Ez és nem kevesebb a könyv-, illetőleg nyomdászattörténet feladata. Amennyiben pedig ezt egynémely vonatkozásban ma még nem tölténé be, a hiba nem a könyvtörténetben van, hanem az eddig követett módszerekben. Fitz is megáll a félfúton, a deskriptív jellegnél s nem alkalmazza a könyv-, illetőleg nyomdászattörténetben a társadalomtudományi alapelveket és módszert. Így aztán „A gyakorlat” című fejezet további részében, amikor az olvasó éppen annak az indokolását várná, hogy miért foglalkozunk nyomdászattörténettel és mi volna ennek a tudományágaknak a feladata, Fitz okfejtése praktícizmusha torkollik. Szerinte ugyanis nyomdászattörténeti ismeretekre azért van szükségünk, hogy a régi nyomtatványokat meg tudjuk határozni. Ez viszont azt jelenti, hogy céljá emeljük az eszközt. A nyomtatványok meghatározása ugyanis nem cél, hanem eszköz annak érdekében, hogy a szóban forgó kiadványoknak a társadalom történetében betöltött szerepét helyesen értékelhessük. Milyen különös is volna, ha Fitz elgondolásához hasonlóan a történész azt állítaná: történelemmel általában

azért kell foglalkoznunk, hogy a régészeti tárgyakat, régi okleveleket és kútfőket meg tudjuk határozni és el tudjuk olvasni.

Fitz nyomdászattörténetének alapvető elvi fogyatékosága abból következik, hogy nem ismeri fel helyesen a nyomdászattörténet feladatát. Amint fentebb láttuk, hat kérdés vizsgálatában jelölte azt meg: hol, mikor, ki, mit, hogyan és milyen eszközökkel nyomtatott. Ám a legfontosabb kérdést, amelynek át kellett volna hatnia egész művét, Fitz nem tette meg módszere általános vezérelvévé. Ez a kérdés pedig a *miért?* Igazságtalanok lennénk, ha azt állítanók, hogy teljesen megfélekedett róla. Ötletszerűen itt is, ott is felveti, de tárgyának egészét rendszeresen és következetesen még sem veti alá ilyen elemzésnek. Pedig ez elvezethette volna a nyomdászattörténet sajátos feladatainak helyesebb vizsgálatához, a társadalmi viszonyok és a nyomtatott könyv egybefonódó fejlődésrajzához, belső törvényszerűségeik felismeréséhez. Ennek világánál az is nyilvánvaló lett volna, hogy a nyomdászattörténet épp oly önálló stúdium, mint bármely más történeti tudományág. Egyes történeti tények magyarázatában pedig a társadalomtudományi módszer biztosabb és megnyugtatóbb ítéletekhez vezetne volna, pl. egyáltalán nem látná oly „meglepőnek” a „korszerűtlen” Temesvári Pelbárt prédikációs kötetének egykorú sikerét. Ha a nyomdászat és általában a könyv társadalmi funkciója lett volna Fitz művének központi irányító eszméje, akkor munkája történeti részének felépítésében, szerkezeti beosztásában sem GULYÁS PÁL közel harminc évvel ezelőtt megjelent nagy nyomdászattörténeti monográfiáját követi, hanem tárgya valóságos fejlődési törvényeinek megfelelőbb rendszert alakít ki mondanivalója számára. Egyébként feltűnő, hogy Gulyásnak ezt az egyáltalán nem hibátlan, de mégis a magyar nyomdászat első két századáról szóló alapvető összefoglalását: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században (Bp. 1931.) és sok tekintetben mintaképét, Fitz meg sem említi, holott bibliográfiájában garmadával idéz teljesen jelentéktelen népszerűsítő cikkekcskéket is.

Tartalmi, tárgyi tekintetben Fitz gondosan feldolgozott munkájában mindent, amit a kutatás a mohácsi vész előtti nyomdászatról, könyvekről, és kiadókról hazai vonatkozásban összegyűjtött. A részlettanulmányokban már eddig feltárt anyagon túl azonban a könyv újat nem tartalmaz. Mégis hiányt pótol, mert összefoglaló képet nyújt a magyar könyvtörténet egy lényeges részének eredményeiről. Tudományos értéke is elvitathatatlan, nemesak azért, mert anyagában bővebb és gazdagabb, mint az eddigi nem tudományos igényű nyomdászattörténeteink, hanem azért is, mert megrostálva az adatokat, igen sok tévedést és félreértést világít meg és igazít helyre. Hibái, vitatható nézetei természetesen Fitz könyvének is vannak, hiszen a történeti források és adatok — bár számuk nyolevan év alatt tetemesen fölszaporodott — még mindig sok szempontból hiányosak vagy bizonytalanok s így bő lehetőséget nyújtanak a találgatásra és a szerző fantáziájának szabad csapongására. Fitz könyvében is meglehetősen gyakoriak a feltevések, a tetszetős kombinációk, amelyek azonban bizonyító tények nélkül egyelőre csak a képzelet birodalmába tartoznak. Ilyenféle az is, amikor pl. Martinus és Mathias Huss württembergi származású mesterek családjával megkísérlti a budai ősnymdász Hess Andrászt rokonságba hozni, azzal az érveléssel, hogy neveik ugyanannak a családi névnek változatai. (153—154. l.) Ennek a közel harminc évvel ezelőtt Fitz által felvetett elképzelésnek, amelyet e munkájában is megismétel, persze semmivel sincs több valószínűsége, mintha

ugyanezen az alapon azt állítaná, hogy Hess András magának a huszitzizmus atyjának, Huss Jánosnak rokona.

Akad néhány helyreigazításra szoruló kisebb jelentőségű tárgyi tévedés is a munkában. A 8. lapon pl. azt olvassuk, hogy „magyar helyesírásunk is a nyomtatványok útján... fejlődött törvényszerűen tovább Heltaitól máig.” Nyomdai helyesírásunk tudatos szabályozása nem Heltaival kezdődik az 1550-es években, hanem közel másfél évtizeddel korábban Dévai Biró Mátyással és Sylvester Jánossal. A 22. lapon a következő állítást találjuk: „A betűírás, mely a több száz kínai, egyiptomi és asszír-babilóniai írásjelet 25—25 kis- és nagybetűre redukálta, a görög elemző szellem alkotása.” A betűírást — a kutatás mai állása szerint — nem a görögök alakították ki, hanem szemita népek, mégpedig az egyiptomi írás alapján. A görögök a betűírást már készen vették át az északi szemitákhoz tartozó főníciaiaktól. Viszont a mai nagybetűk formája, a betűtestek arányosítása, esztétikai kiképzése valóban a görögök szépérzékét dicséri. A 61. lapon túlzás Fitznek az az állítása, hogy Kínában betűírásról sem ma sem a jövőben nem lehet szó, hiszen köztudomású, hogy a kínai nép újabban igen komoly kísérleteket folytat a betűírás bevezetésére.

Egy-két következtetlenséggel is találkozunk a könyvben. Szalkai László egri püspök (később esztergomi érsek) neve a 216. lapon helyesen, irodalmilag használatos formájában fordul elő. Egy lappal előbb viszont Salcanus alakban, ami még nem volna baj, ha pl. a névmutatóból kitűnnék, hogy a két név azonos személyt jelöl. De a névmutatóban a Salcanus névnek nyoma sincs s így az utalás is hiányzik Szalkaira. A kötet hely- és névmutatoja egybenmásban, úgy látszik, egyébként sem megbízható. Gulyás Pál többek között szerepel pl. a 142. és 243. lap szövegében, de ezt a mutató nem jelzi, feltűn-teti viszont a 240. lapon, amelyen azonban semmiféle szöveg sincs.

Ki kell emelnünk Fitz művének azt a nagy erényét, hogy szövege a szakszerűség megtartása mellett is rendkívül olvasmányos, színes és érdekes s ezzel szinte feledteti a munka koncepcióbeli fogyatékoságait. Különösen a könyv történeti részében érezzük ezt így. Sajnos, a mű csaknem egyharmadát elfoglaló elméleti és gyakorlati fejezetek, amelyek amúgyis felemássá teszik a könyvet, iskolás színvonalon mozognak. Ezek a hasznos útmutatások, amelyek egyébként nélkülözhetetlenek kezdő nyomdászattörténészek és könyvtárosok számára, nem illenek bele a tudományos igényű történeti mű keretébe.

Varjas Béla

KARDOS PÁL: NAGY LAJOS ÉLETE ÉS MŰVEI

(Bibliotheca, 1958. 416 l.)

Kardos Pál munkája jelentős irodalomtörténeti alkotás. Szenvedélyes és igazságtevő igyekezettel foglalta rendbe e század egyik legnagyobb prózaírójának életét és műveit, írók és olvasók okulására. Nagy Lajos körül sok vita folyt az elmúlt évek során. Ma már kezdjük tisztábban látni, ami akkor a sokszor szenvedélyesen ellentmondó vélemények tüzeiben nem volt egészen világos, tulajdonképpen mi körül is folyik a vita? Lassan világossá válik, hogy Nagy Lajos életművének döntően nagyobb része a legelevenebben ható klasszicitás rangjára emelkedik. A konok hűségű leckeadó kedvelt olvas-